

чини Елаборат о ИБ-у 1948–1954. који је написало одељење УДБ-е у Тузли и који се чува у фонду Информбиороа у поменутом Архиву обавештајно-сигурносне службе Федерације БиХ.

Последње, четврто поглавље, *Методe супротстављања политици Информбиороа на простору сјевероисточне Босне* (стр. 135–163) посвећено је одговору државних власти и КПЈ на притисак Информбиороа и појаву присталица Резолуције у својим редовима. Тај одговор је, како показује Бећировић, и у тузланској области био оштар и бескомпромисан, служио се пропагандом и репресијом као основним оруђем, а довео је до опстанка на власти и одолевања притисцима, с једне стране, али и до бројних неправедних оптужби, грешака, нељудских и незаконитих поступака према окривљенима током издржавања казне и наставка контроле и притиска после изласка на слободу, с друге стране.

На крају, аутор у *Закључним разматрањима* (стр. 165–170; и на енглеском, стр. 171–176) износи укратко своје циљеве, специфичности посматране области и проблема и резултате до којих је дошао. Као додатак основном тексту, објављено је девет прилога, извора који сведоче о оснивању Информбиороа, његовој делатности и развоју сукоба са КПЈ, пренетих из *Борбе* и појединих зборника грађе. Ту се, поред осталог, налазе и Резолуција Информбиороа од 28. јуна 1948, Изјава ЦК КПЈ поводом Резолуције од 29. јуна 1948. и друга Резолуција Информбиороа из новембра 1949.

Књига је опремљена са десетак табела, у којима су прегледно представљени бројчани подаци изнети у тексту, и са тридесетак фотографија које у једном блоку (стр. 154–158) приказују детаље са најпознатијег и најмасовнијег затвора за информбиривце – Голог отока, а у другом блоку, на крају књиге (стр. 213–227), дају својеврстан хронолошки преглед појединих догађаја из односа Југославије са Совјетским Савезом и земљама Информбиороа, од пријатељских посета и потписивања уговора 1945–1947, преко слика са Петог конгреса 1948, до заокружавања сукоба посетом делегације СССР-а Београду 1955. године. На крају су дати Индекс имена (стр. 229–233) и Тумач скраћеница (стр. 235–236) који олакшавају коришћење књиге, а на последњим страницама и Списак извора и литературе (стр. 237–245) и кратка Биографија аутора (стр. 246).

Мр Драгомир БОНЦИЋ

Ђорђе Станковић,
Никола Пашић, прилози за биографију,
Плато, Београд, 2006, 546 стр.

Професор Ђорђе Станковић један је од најупорнијих, најпреданијих и, следствено најкомпетентнијих истраживача личности и деловања Николе Пашића, пре свега у југословенском оквиру, који, разуме се, сеже и у нешто дубљу прошлост, барем до 1914. године, али у појединим студијама и даље. Управо такав познавалац ове „контроверзне личности” и читавог њеног контекста имао би довољно опреза да нескривену, али и понешто неправедну сумњу у сопствене истраживачке домете

изнесе пред читаоца већ у самом уводу књиге, у виду упозорења да су „коначна научна знања” у историографији веома тешко достижна. То, разуме се, није тек саморазумљива успутна примедба већ, имајући у виду опус Ђ. Станковића, емпиријска чињеница, проживљено искуство. Тим пре што у случају Николе Пашића неке од најзначајнијих изворних база измичу истраживачу, а и оне које су доступне, изванредно великог обима, и саме имају судбину достојну једне историје. Међутим, некада само наговештени, посредни, некада сасвим директни, ауторови одговори на бројна питања су увек наглашено исторични, засновани на историјским изворима најразноврсније провенијенције, али често садрже и ауторово промишљање и тумачење, неретко засновано или помогнуто литературом из неких других научних дисциплина: социологије, политикологије, психологије.

Књига *Никола Пашић, прилози за биографију* садржи расправе и чланке професора Ђорђа Станковића који су тематски везани за личност Николе Пашића, као и изворе чији је Пашић аутор или су на неки начин са Пашићем повезани. Садржај књиге одредио је и начин груписања материје: три целине (*Расправе, Чланци, Извори*) у којима су наведене историографске врсте распоређене. Као целина оне чине „парцијална, али зато круцијална научна знања о Николи Пашићу и његовој епоси” (Ђ. Станковић, 8). Највећи део књиге чине студије које су већ раније објављиване и за које је аутор уочио потребу да на једном месту буду груписане како би неке резултате својих дугогодишњих истраживања учинио доступнијим свим заинтересованим читаоцима. Међутим, као и сваки сличан подухват, и ова књига превазилази тај информативни ниво и постиже једну другу, важнију сврху: свдећи истраживачки биланс, указује на белине и усмерава ток наредних истраживања, али на неки начин, управо својом тематском разумевању, упозорава да ће се сваки будући истраживач Пашићевог дела суочити са спектром активности једне „друштвене институције”, како професор Станковић већ одавно назива Николу Пашића. У њој се уочавају три просторна и три хронолошка круга Пашићеве политике: у просторном смислу реч је о унутрашњој политици, политици према народима који ће ући у југословенску заједницу и политици према осталим суседима, а у хронолошком погледу о политици пре, у току и након Првог светског рата. У овом приказу, разуме се, нису представљени сви појединачни радови који су у књизи објављени, већ је учињен покушај да се извуче „црвена нит” која их повезује. Зато приказ неће пратити „жанровску” класификацију коју је извршио аутор већ ће настојати да истраживања и изворе објављене у књизи класификује тематски.

У већем броју чланака (*Никола Пашић и српско питање 1868–1903; Никола Пашић и стварање албанске државе 1912–1914*), расправа (*Српска влада и Муслимани у Првом светском рату; Никола Пашић и албанско питање 1914–1917*) и извора (*Слога Србо-Хрвата; Никола Пашић о црногорском питању 1917. године*) објављених у овој књизи, национално и државно питање (а у назнакама или сасвим непосредно и југословенско питање) заузима средишње место, нарочито у контексту афирмације и заштите српског националног и државног интереса. Расправе *Ратни циљеви Србије 1914. године* и *Радикали и покрет јавних радника* такође могу да се сврстају у ову групу, јер се посредно тичу управо српског и југословенског националног и државног питања. Наведени радови и извори историографски реконструишу Пашићев упоран рад на заокруживању српског и југословенског националног програма и интензивирају уобличавање политике која

би осигурала што повољнију међународну позицију Србије након рата 1914–1918. године. Нарочито у контексту албанског питања, иако су Пашићеви аранжмани са Есад пашом Топтанијем руковођени пре свега мотивима непосредне заштите од удара са југа 1914. године, садржана је и пројекција будуће доминације Србије над Албанијом. На примеру Пашићеве албанске политике рефлектовала се тежња Србије да већ у току рата заузме улогу, како би Пашић рекао „мале силе” (Ђ. Станковић, 112), протектора аутономне Албаније.

Свесрпска и југословенска идеја, стопљене у једну националну идеју, сагласне или алтернативне, код Пашића се преплићу, сукобљавају и, чини се, измичу једнозначном одређењу, што јасно произилази из студија и извора објављених у књизи. Југословенска идеја се код Пашића врло постепено кристалисала, тешко се одвајала (чак се никада није сасвим одвојила) од српске државне идеје, али када ју је једном усвојио, „Пашић је дубоко веровао у потребу стварања југословенског програма као националног програма српске државе” (Ђ. Станковић, 48). Странице књиге које су посвећене југословенском питању (хронолошки посматрано од Пашићевог списа *Слога Србо-Хрвата* из деведесетих година 19. столећа, па до радова професора Станковића који тематски сежу до двадесетих година 20. столећа) показују да је код самог Пашића постојала еволуција југословенског програма, која истовремено доказује да ни југословенска држава настала 1918. године није нахоче историје, акцијашка творевина без дубљег идејног утемељења. Пашић је био носилац једне трајније југословенске оријентације, али оријентације чије су карактеристике и учинак још увек предмет супротстављених тумачења у историографији.

Поред већ наведених радова који захватају период 1914–1918. године, посебно темама везаним за Први светски рат и међународним оквиром југословенског и српског питања, аутор се такође бавио у неколико студија (расправе: *Ратни циљеви Србије 1914*; *Страни добровољци у рату Србије 1914. године*; чланци: *Српска влада и повреда међународног права Србије од стране Аустро-Угарске у Првом светском рату*; *Српска влада и повреда међународног права Србије у Првом светском рату од стране Бугарске*; *Никола Пашић и Солунски фронт*; *Никола Пашић и Први светски рат*).

У књизи су такође објављени и извори који се непосредно односе на период и проблематику Првог светског рата и Пашићеве активности у њему: *Никола Пашић и покушај обнављања Балканског савеза августа 1914. године*; *Извештај Николе Пашића о Париској конференцији 1917. године*, а истиче се и један нови извор – *Никола Пашић и Октобарска револуција*. Међу објављеним изворима налази се и *Извештај Р. А. Рајса о стању у источној Македонији (новембар 1914.)*.

Питањем Пашићевог односа према парламентаризму аутор се бавио у чланку *Никола Пашић и парламентаризам у Србији и Југославији (Теоријске основе и историјска пракса 1914–1926)*, као и у расправи *Никола Пашић и избор председништва Народне скупштине 1922. године*. Ови радови показују Пашићеву, у суштини, амбивалентну природу када је реч о парламентарној пракси, будући да је сам Пашић деловао увек у складу са скупштинским одлукама, али је и сам показивао склоност да на извесне одлике утиче ванпарламентарним средствима и снагом личног ауторитета. Професор Станковић истиче Пашићево познавање парламентарне праксе, склоност ка поштовању једном усвојених одлука, али и констатује да је на Балкану у целини постојала „врло ниска политичка култура сељачког света”, што је отварало, између осталих фактора, простор за „априорно поверење” у Паши-

ћа међу свим друштвеним слојевима (Ћ. Станковић, 304). Уз постојеће малобројне, али добре студије о парламентаризму у Србији и Југославији, могло би се рећи да је питање парламентаризма тема која захтева нова продубљивања и истраживачке подухвате на постојећим dobrим темељима о природи парламентаризма који безмало почива на неколицини личности и у целости зависи од краљеве воље. Рекло би се да су истраживања професора Станковића регистровала извесне контроверзе у парламентарном животу Краљевине Србије и Југославије које су делом добиле, али делом и чекају своје валидно историографско разрешење.

Два објављена извора тичу се непосредно процеса стварања југословенске државе, а реч је о изворима *Хинко Хинковић о Крфској декларацији* и *Министарски савет Краљевине Србије о провизорном уређењу државе Срба, Хрвата и Словенаца*.

Самом личношћу државника професор Ђорђе Станковић бавио се у чланцима *Психолошки лик Николе Пашића* и *Никола Пашић – скица за биографију*.

У књизи су доста акцентоване спољнополитичке активности Николе Пашића и његово државничко деловање, док је унутрашња политичка оријентација, посматрано у целини, углавном смештана у међународни контекст. Нијансирајући Пашићеву личност, Ђорђе Станковић инсистира на чињеници да је Пашић био политичар и државник, а и једно и друго подразумева како избор стратешког опредељења тако и извесно тактизирање. Ово двојство у политичком раду представља, према истраживањима која налазимо у књизи, један од кључних момената за разумевање Пашићевих поступака, као што је на пример његово двоумљење око оправданости објављивања југословенског програма српске владе већ у децембру 1914, иако је и сам југословенску државу ипак видео као трајну стратешку оријентацију.

Тематска ширина коју захвата ова књига показатељ је у којој мери је Пашић присутан у историји Србије и Југославије током свог полувековног политичког трајања. То су скице из Пашићевог живота као политичког делатника, али и, како професор Станковић посебно апострофира, као политичког мислиоца, илуструјући то како начином Пашићеве рецепције дела *Русија и Европа* Данилевског тако и доприносом самог Пашића формирању специфичног словенофилског правца.

Ђорђе Станковић препознаје у Пашићу „контроверзну личност” и у томе је на трагу и неких Пашићевих савременика и то оних који су осећали немогућност да се јасно према Пашићу одреде, будући да су сматрали да је представљао један „јероглиф”. Настojeћи да тај „јероглиф” дешифрује, аутор то чини насупротив и Пашићевим савременицима и каснијим истраживачима који су, зависно од својих вредносних оријентација, у Пашићу препознавали читав морални спектар, а у његовом историјском учинку готово дијаметрално супротне ефекте.

Ипак, у целини узев, извесне симпатије Ђорђа Станковића несумњиво су на страни Пашића. На моменте полемична, јер другачије тешко да је могуће када је тема истраживања Никола Пашић, анализа професора Ђорђа Станковића је заснована на особеном разумевању за Пашићеву хијерархију мотива политичког деловања и позицију одговорног политичког човека на кормилу државе. Ова књига, као мозаична анализа, посматра Пашића као човека у свом времену, углавном избегавајући да га контекстуализује у шире хронолошке, и нарочито вредносне оквире, што би био приступ који није без опасности, али који је, разуме се, могућ уколико је заснован на поузданом утврђивању линија историјског континуитета и који је

својствен неким другим проучаваоцима Пашићеве личности, са којима ова књига и њен аутор нису у сагласности. Ипак, извесне вредносне констатације нису изостале, али су оне довољно јасне да не представљају никакву ману историографског метода (рекао бих да су оне иманентне историографији) и читаоцу је, разумљиво, остављено да се са њима сложи или не.

Аутор, некада не располажући необоривим доказима за неке своје сумње, воли алузивни тон, као када, на пример, пише о последњем сусрету Пашића и краља Александра Карађорђевића и Пашићевој смрти која је потом уследила. Међутим, тај алузивни тон се, захваљујући истраживачком поштењу, јасно разликује од сувереног тона у изрицању историјског знања.

Специфичан положај историјских околности у којима је деловао Пашић и које професор Станковић идентификује, условљавао је начине и каналисао правце тог деловања. Ипак, професор Ђорђе Станковић, више у наговештајима, кадшто са извесном дозом тајновитости или подразумевајућег знања, не пропушта да извесне погледе Николе Пашића идентификује као дугорочно и визионарско предвиђање историјске ситуације. На основу тога, аутор истиче да је Пашић као политички човек далеко испред свога времена.

„Црвену нит” са почетка овог приказа, уткану у већину текстова објављених у овој књизи, препознао бих, пре свега, у југословенском питању. Око тог питања, са неколиким изузецима, плете се историјски садржај ових *прилога за биографију* Николе Пашића. Оно што истиче професор Ђорђе Станковић у једној од расправа, осврћући се на њену тематску целовитост, важи и за књигу као целину: „Сви ови проблеми не могу се посматрати изоловано једни од других, као што се и сви укупно не могу издвојити из проучавања оних стваралачких иницијатива које су довеле до уједињења југословенских народа” (Ђ. Станковић, 58).

Као многи истраживачи који са наглашеним опрезом држи до струке а не до импресија, професор Ђорђе Станковић, како читамо у *Предговору* књиге, руковођен је непрестаном сумњом, и то не рутински, већ стварно, методски. Можда је брзоплетост та која може да наведе читаоца, недовољно опрезног, на помисао да су одређене недоумице аутора ипак једна мистификација произишла из ауторове пренаглашене опрезности, да су ствари далеко једноставније и јасније него што их аутор понегде представља? Остаје, међутим, извесно да та константна „методска сумња” сугестивно појачава снагу оних закључака које је професор Ђорђе Станковић проценио да са читаоцима може и треба да подели. Почетнику у позиву историчара поједини текстови у књизи могу да послуже као методолошки узор, својеврсни курс историографије. Осим што информише, ова књига, дакле, и подучава и то свакако није само обол друштвеној улози.

Срђан МИЛОШЕВИЋ